

Kırgızca Deyimlerde Geçen Güzellik ve Güzel Görünüm İle İlgili Kültürel Algılar

Muhittin GÜMÜŞ¹ ve Doolotbek ESHKENOV²

Öz

İnsan; tıp alanında fizyolojik bir yapı, sosyolojide toplumun bir üyesi, psikolojide farklı bir benlik sistemi ve yaratıcılığın unsuru, ekonomide sistem içinde bir birim, teolojide Tanrı'nın yarattığı en mükemmel canlı, antropolojide kültürün işlediği bir varlık sayılmaktadır. Dilbilimde insanın kendisi değil onun dili ve dille ilişkisi bütün boyutlarıyla ele alınır. İnsanoğlu yaratıldığından beri değişik arayışlar içindedir. Sürekli olarak daha iyiyi, daha güzeli, daha estetik olanı ve mükemmeli aramaya devam ederken yaşadığı kültürel çevrede kişisel hazlarını, içgüdüsel davranışlarını daha seçici ve etkili kullanma arzusunu da devam ettirdiği görülür. Yaratılmışların üstünü olarak tanımlanan insan; güzellik ve güzelliğin unsurlarından, ölçütlerinden güzellik duygusundan geri kalamayacağını bu kavramları bilim ve felsefe alanına kadar ileri götürmesinden anlamak mümkündür. Dünyada bütün kültürlerde olduğu gibi Türk uygarlığının içinde köklü bir geçmişe sahip olan Kırgız kültüründe de dile yansıyan güzel görünüm ve güzellik kavramını ifade eden sözler vardır. O sözler leksikolojik unsurlar içinde kısa ve öz olarak deyimler aracılığıyla yansıtılmıştır. Bu çalışmamızda Kırgızca deyimlerde geçen güzellik ve güzel görünüm ile ilgili kültürel algılara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güzel görünüm, Güzellik kavramı, Kırgızca deyimlerde güzellik, Güzellik algısı

Cultural Ideas of Beauty and Beautiful Appearance in Kyrgyz Idioms

Abstract

Human; It is regarded as a physiological structure in medicine, a member of society in sociology, a different self-system and element of creativity in psychology, a unit within the system in economics, the most perfect creature created by God in theology, and a being in which culture operates in anthropology. In linguistics, not the person himself, but his language and his relationship with language are handled with all its dimensions. Mankind has been in different pursuits since its creation. While he continues to search for the better, the more beautiful, the more aesthetic and the perfect, it is seen that he maintains the desire to use his personal pleasures and instinctive behaviors more selectively and effectively in the cultural environment he lives in. Man, who is defined as the superior of the creatures; It is possible to understand that beauty and beauty cannot be left behind from the elements, criteria and the sense of beauty by taking these concepts as far as science and philosophy. In the Kyrgyz culture, which has a deeprooted history in Turkish civilization, as in all cultures in the world, there are words that express the concept of beautiful appearance and beauty reflected in the language. Those words were reflected briefly and concisely through idioms within the lexicological elements. In this study, cultural perceptions about beauty and beautiful appearance in Kyrgyz idioms are included.

Key Words: Beautiful appearance, Concept of beauty, Beauty in Kyrgyz idioms, Perception of beauty

Atıf İçin / Please Cite As:

Gümüş, M. ve Eshkenov, D. (2023). Kırgızca deyimlerde geçen güzellik ve güzel görünüm ile ilgili kültürel algılar. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 8 (2), 209-229. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1354829>

¹ Öğr. Gör. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, muhittin.gumus@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-0991-2642

² Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, doolotbek.eshkenov@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0003-0129-8702

Giriş ve Kavramsal Çerçeve

Kırgız kültüründe güzellik ve güzel görünüm üzerine algının izlerini araştırarak Kırgız kültürünü anlamaya katkı sağlamak amacıyla yazılmış olan bu çalışmada güzellik ve güzel görünüm kavramı Kırgızca deyimler temelinde incelenmiştir. Çünkü deyimler, atasözleri ve başka kalıplaşmış dil yapıları genel olarak o dili konuşan toplum tarafından yüzyıllar boyunca süregelen hayat tecrübesi, dünya algısı çerçevesinde oluşan birer dil ve kültürel arketip değeri taşımaktadırlar.

Güzel olarak adlandırılan kavram; değişik kültürlerde insan, hayvan, bitki ya da nesnelere, objelere, sanat eserlerine yüklenen olumlu anlam ifade eden bir niteliğe sahiptir. "Güzel" kavramının çağlar içinde hem evrensel hem de yerel anlamda değişkenlik göstermiş olduğunu felsefî ve edebî eserlerden anlamak mümkündür. Aristo güzel kavramını Poetika'da güzelin karakterleri olarak düzenlilik: coordination, bakışım: cymetrie, ve belginlik:"recision" olarak tanımlar ve güzelin genelde bulunabileceğini savunur (Gültekin ve Tokdil, 2016). Kırgız kültürünün en önemli eserlerinin başında yer alan Manas Destanında güzelliğin ifadesiyle modern dönemdeki güzellik ve güzel görünüm üzerine benzetmelere çokça rastlanır. *Aç maral gibi gösterişi/ Akkula'nın güzeli/Ak tepe gibi büyük idi* (Kulaliyeva, 2022; 58). Kahramanın talebine uygun kızın nitelikleri, SO - [2006, VI: 470-473] başlığı altında ifade edilen kahraman Manas'ın babasına kendine uygun sevgilinin nasıl olması gerektiğini tasvir eder. *... Güzel, akıllı ve mahir olması gerektiğini belirtir.* (Kulaliyeva, 2022; s.110; çev. M. Gümüş). Aynı eser içinde Manas'ın ölüm döşeğindeki vasiyeti bölümünde *"Köbüş ile Abıke / Şu millete baş olun/ Hor görmeyin halkımı/ Güzelliği göl gibi/ Talas'ı yok etmeyin!"* derken Talas şehrinin güzelliğini göl gibi güzel benzetmesi ile dile getirir.

İnsanlar, güzellik anlayışını ve güzel görünüm konusundaki düşüncelerini yalnızca insana mahsus olarak değil, yaşadığı çevredeki soyut ve somut varlık ve nesnelere için de kullanılırken diğer yandan da karakter, tutum, davranış, beceri ve eylemlerin de güzelliğini ifade etme isteğini de dile getirir. Bu düşünceleri dile getirirken etkileyici ve ikna edici konuşma sanatı olan belagat ve retorikten de yararlanma yoluna gider.

"Sözlükte "güzellik" anlamına gelen cemâl kelimesi, sanat felsefesi terimi olarak genellikle eşya ve olgularda varlığı hissedilen ve insan ruhunda beğenme, hoşlanma, zevk alma gibi olumlu duygular ve yargılar doğuran nitelikleri ifade eder. (Ayvazoğlu, 2000; cilt, 22., s.146-148). Kırgızcada da "camal" kelimesi edebî dilde ve günlük konuşma dilinde Türkçedeki anlamıyla benzer nitelikte kullanılmaktadır. Bayzakov'un yazdığı Kırgız toplumu tarafından çok beğenilen "Kırgız Ceri" adlı şarkıda geçen *"Жарык нур жер жамалын өпкөн кезде/ Mihr-i nûr yer cemâlin öptüğünde"* dizesinde de yeryüzünün güzelliğinin öpülecek düzeyde beğenilmesi, hoşluğu dile getirilmektedir. Kırgız kültürünü birçok yönleriyle eserlerine yansıtan Kırgız sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerinde olduğu gibi ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un eserlerinin çoğunda kadın, anne, çocuk, hayvan ve tabiat güzelliğine dair algısal ve somut tasvirleri dikkati çeker.

Yöntem

Konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak konuyu içerik bakımından yeterli derecede temsil edebilecek sözlük tespit edildi. Sonra eserden çalışmanın kavram alanıyla ilgili deyimler fişleme yoluyla toplandı. Toplanan deyimler, içerik analizi yöntemiyle konularına göre tasnif edildi. Deyim anlamları betimleme yöntemiyle açıklandı, daha geniş açıklama gerektiren durumlarda yorumlama yöntemine başvuruldu.

Evren ve Örneklem

Kırgızca deyimler üzerine Kırgızca olarak çok sayıda bilimsel yazılar (Şükürov, 1956; Osmonova, 2007; Egemberdiev, 2009, 2016) ve ders kitapları (Saparbaev, 1997; Mukambaev, 1998; Mamitov, 1999) yayınlanmıştır; sözlükler (KTFS, 1980; Abduldaev ve Seydakmatov, 1990; KTFS, 2001, 2015; Osmonkulov ve Akunova, 2007; Boobekova, 2013; Musaeva, 2016) hazırlanmıştır. Bilimsel yazılar genel olarak deyim yapıları, gramer özellikleri üzerine konuları işlerken, sözlüklerde daha çok Kırgızca deyimler alfabetik sıraya göre dizilerek yanlarında açıklamaları verilmiştir. Deyimler konu özelliklerine göre ilk olarak A. Osmonkulov ve A. Akunova

(2007) tarafından üniversite öğrencilerine yönelik hazırlanmış sözlükte incelenmiştir. Ancak bu eser, genel olarak beş konuyla ilgili (insanın olumlu ve olumsuz karakter özelliklerini yansıtan deyimler, içinde organ adları bulunduran deyimler, içinde hayvan adları bulunan deyimler, içinde sayı adları bulunan deyimler, alkış ve kargış niteliğindeki deyimler) Kırgızcada kullanılan 1200 deyim içermeyle sınırlandırılmıştır. Deyimleri konusuna göre analiz eden diğer bir eser ise, Kırgızca ve Türkiye Türkçesindeki insan davranışıyla ilgili deyimleri karşılıklı olarak alfabetik sıraya göre ele alan K. Boobekova (2013) tarafından hazırlanmış *Cürüş-turuşka baylanıştuu kırgızça-türkçö frazeologizmder / İnsan Davranışıyla İlgili Türkçe-Kırgızca Deyimler* adlı sözlük eseridir.

Türkiye Türkçesi olarak Kırgızca deyimleri konu edinen çalışmalara Ahmet Güngör (2018) ile E.Arıkoğlu, C.Alimova, R.Askarova, B.K. Selçuk, D. Eşkenov (2023) tarafından hazırlanmış olan sözlükleri; Mayrambek Orozobaev (2013), Nurdin Useev (2014), Erdal Aydoğmuş (2019, 2020) tarafından yayımlanmış olan makale ve diğer eserleri eklemek mümkündür.

Kaynak taramaları sonucunda, Kırgızca deyimlerde geçen güzellik ve güzel görünüm kavramını doğrudan veya dolaylı olarak incelemiş olan herhangi bir eser olmadığı kanısına varıldı. Bu nedenle konuyu incelemeye karar verildikten sonra deyim örneklerini toplamak için C. Osmonova, K. Konkobaev, Ş. Caparov tarafından hazırlanmış *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü* (KTFS, 2001) adlı esere başvuruldu.

C. Osmonova, K. Konkobayev, Ş. Caparov tarafından hazırlanmış olan bu sözlük (KTFS, 2001), Kırgızca deyim sözlüklerinden en çok deyim örneği bulunduran, evren ve örneklem yönünden kapsamlı eser niteliği taşımasıyla başka eserlerden farklı olmaktadır. Sözlük, aslında 1980 yılında yayınlanmış olan *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü* (KTFS, 1980) eserinin düzeltilmiş ve tamamlanmış ikinci baskısıdır. Aynı sözlük 2015 yılında üçüncü kez basılmıştır. Üç baskı arasından 2001 baskısı deyim örnek sayısı ve kapsamlılığı bakımından zenginlik göstermektedir. 1980 baskısı 4.000'den fazla, 2001 baskısı 7980, 2015 baskısı 6774 madde başı deyimlerden oluşmaktadır. Bunlardan 2001 ve 2015 baskıları içerik bakımından birebir aynı olsa bile 2001 baskısında yer alan çok sayıda deyim madde başının 2015 baskısına girmediği, bu nedenle sayı bakımından azalma olduğu görülmektedir.

Bulgular

Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü (KTFS, 2001) eserinde yer alan 7980 madde başı deyim (bu sayı, asıl deyimler ve asıl deyimlerin içinde bazı kelimelerin değişik söylenmesiyle ortaya çıkan deyim varyantlarının toplamı) fişleme yoluyla güzellik ve güzel görünüm kavramı üzerinde incelenerek derlenmiş, derleme sonucunda konuyla ilgili Kırgızcada 110 deyim madde başının (genel deyim sayısının % 1.37'si) bulunduğu tespit edilmiştir. Deyimleri alfabetik olarak Türkiye Türkçesine birebir çevirileri (tırnak içerisinde) ve anlam açıklamaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Ak söök 'Beyaz kemik'. Çok nazik, narin, dış görünüşü temiz kız için kullanılır.

Ak cuumal 'Beyaz tenli'. Beyaz tenin üstünlüğünü yansıtan bir deyimdir.

Al monçoktoy 'Al boncuk gibi' Anne babanın gözüyle çocuğun güzel görünmesini anlatır.

Alda nemedey (*Alda neme* deyim Karasaev'e göre, "Allah, ne!" gibi kelimelerden ortaya çıktığı düşünülür (Karasaev, 1996: 72). Deyim aracılığıyla güzelliği söz konusu olan öznenin her yönüyle güzel, kudretli ve sevimli olduğunu anlayabiliriz. Deyimin *alda emnedey* gibi başka bir kullanım varyantı da bulunmaktadır.

Arık çiray 'Zayıf yüz'. Zayıf, güzel görünen insana karşı kullanılan bir deyimdir.

Ay camalduu 'Ay çehreli'. Kadın yüzünü Ay'ın biçimine benzeterek güzellik algısı oluşturan bir deyimdir. *Ay cüzdüü* 'ay yüzlü', *ay çirayluu* 'ay çehreli' biçimleri de kullanılır.

Ay dese – *arki cok*, *kün dese* – *körkü cok* 'Ay dersen arılığı yok, güneş dersen güzelliği yok'. Daha çok masal, efsane vb. folklor metinlerinde rastlanan bu deyim, herhangi bir kadının Ay ve Güneş'ten daha güzel görünüm sergilemesiyle dünyadaki en güzel kadın olmasını ifade eder.

Deyimin *Ay dese – ay, kün dese – kün* ‘Ay dersen ay, güneş dersen güneş’ şeklinde kullanımı da mevcuttur.

Ayday suluu ‘Ay gibi güzel’. Deyim kadın güzelliğini Ay ile benzetme yapan bir deyimdir.

Bakanday azamat ‘Direk gibi delikanlı’. Uzun ve cüsseli beden yapısı, erkeğin fizyolojik yönden erkek özelliklerinin baskın olduğuna işaret eder.

Bay sakal ‘Zengin sakal’. Yaşlı erkeğin gür sakallı olmasını onun toplumdaki yerinin saygın, fiziksel olarak güçlü, güzel görünmesiyle ilişkilendiren bir deyimdir.

Beşenesi carık ‘Alın nurlu’. İnsanın açık huylu, gülyüzlü, güzel görünmesini yüzündeki nur, tebessümle ilişkilendiren bir deyimdir.

Betine kızıl cügürüü ‘Yüzüne kırmızı koşmak’. İnsanın yüzünde “kızıl” (kan) dolaşımının bol olması onun sağlıklı olup güzel görünmesini sağlar. Deyimin *betine kan cügürüü* ‘yüzünde kan koşmak (dolaşmak)’, *öñünö kızıl cügürüü* ‘yüzünde kırmızı koşmak (dolaşmak)’, *öñünö kızıl çurkoo* ‘yüzünde kırmızı hızlı koşmak (dolaşmak)’ şeklinde varyantları bulunmaktadır.

Betinen kanı tamgan ‘Yüzünden kanı damlayan’. Çok kırmızı, dolgun, sağlıklı görünen güzel yüzü betimler. Deyimin *eki betinen kanı tamgan* ‘iki yüzünden kanı damlayan’ şeklinde varyantı vardır.

Biri kün, biri ay ‘Biri güneş, biri ay’. Daha çok masal metinlerinde geçen bu deyim, birbirine güzellik yönünden uyumlu olan çiftler, arkadaşlar için kullanılır.

Boto köz ‘Potuk / Deve yavrusu gözlü’. Kadın gözünün güzelliğini deve yavrusununkine benzeten bir deyimdir.

Bukta bakay ‘Sağlam aşık’. Folklor türü eserlerde karşımıza çıkan bu deyim; gösterişli, duruşu güzel at için kullanılır. *Bukta* kelimesi, Kırgızcaya İran dillerinden geçmiş olup ‘sağlam, pek’ anlamına gelmektedir (Karasaev, 1996: 204). *Bakay* ise, bu deyim bağlamında “at tırnağı altındaki kemik, aşık” anlamına gelmektedir (Yudahin, 1985: 100).

Burañ bel ‘Gencecik bel’. Ergenlik çağından evlenme yaşına gelen kadın bireyinin bel kısmını güzel olarak gösteren bir deyimdir.

Buuday cüzdüü ‘Buğday yüzlü’. Ten rengi olarak buğday sarısında olan kişilerin güzel olduğunu anlatır. Deyimin *buuday öñdöü* ‘buğday renkli’ gibi başka bir varyantı da bulunmaktadır.

Buura san ‘Buğra uyluklu’. Uylukların buğraninkine benzer iri yarı olması, bir erkeğin çok güçlü olmasını simgeler.

Cal-kuyruğu tögülgön ‘Yele kuyruğu dökülen’. Atın yele ve kuyruk kısmındaki tüy oranının gür olması atın güzel olarak algılanmasını sağlar.

Cata karın ‘Yatacağı yere kadar karın’. Çok semiz, güzel görünen hayvanı ifade eder.

Cer soorusu ‘Yer sağrısı’. Hayvancılık, çiftçilik yapmaya en uygun, görünüşüyle görkemli yeri betimlerken kullanılır.

Cez kanat ‘Bakır kanatlı’. Başka atlardan ayak kısmının uzun olması ve hızlı koşmasıyla güzel görünen atı tarif ederken kullanılır.

Cıldızı carık ‘Yıldızı parlak’. Sevimliliği, güzelliğiyle kendine çeken insanı betimlerken kullanılır. Diğer kullanımları: *cıldızı artık* ‘yıldızı fazla’, *cıldızı cangan* ‘yıldızı parlayan’.)

Cıldızı ısıq ‘Yıldızı sıcak’. Sempatik, güzel görünümü olan insanı ifade eder. Diğer kullanım varyantı: *cıldızı cıluu* ‘yıldızı ılık’.

Conu bar ‘Sırtı olan’. Hayvanın semiz olmasını belirtir.

Cüzü carık ‘Yüzü parlak’. Açık ve parlak tenli olan yüzün güzel olduğunu anlatan bir deyimdir.

Çap caak ‘Zayıf yanak(lı)’. İnce görümlü, zayıf yanağı olan kişinin güzelliğini tarif ederken kullanılır.

Çıtırıp turgan kezi 'Çıtırdadığı an'. Bir şeyin tam kıvamında güzel, dolu dolu tam bir güzellik sergilediğini anlatan bir deyimdir.

Çöyçök aluu 'Çanak almak'. Etenmiş atın güzel görünmesini belirtir.

Etine kelüü 'Etine gelmek'. Zayıflamış olan bir hayvanın tekrar semirerek güzel görünmeye başlamasını anlatır. *Tap etine kelüü* 'tam etine gelmek' şeklinde başka bir kullanımı da bulunmaktadır.

İlayday semiz 'Çamur gibi semiz'. Hayvanın aşırı derecede semiz olmasının güzel olması ve kesmek için uygun olduğunu anlatan bir deyimdir.

İymanı ısıık 'İmanı sıcak'. Görünüşü ve davranışlarıyla insana sıcak, olumlu algılanan insana karşı kullanılır.

Kabağı açık 'Kapağı açık'. Yüzünde neşesi olan, suratı asık olmayan insanın güzel görünmesine vurgu yapan bir deyimdir. Deyimin *kabağı carık* 'kapağı parlak', *mañdayı carık* 'alını parlak', *mañdayı açık* 'alını açık', *köñülü açık* 'gönlü açık', *kabak-kaşı açık* 'kapak kaşı açık' gibi kullanımları da mevcuttur.

Kabağı açılıu 'kapağı açılmak'. Birinin yüzündeki somurtkanlık, asık suratlılık görünümü dağılarak yüzünün neşeli, güzel görünmeye başlamasını ifade ederken kullanılır. *Kabağı cazılıu* 'kapağı serilmek (iyileşmek)' gibi başka bir kullanım varyantı var.

Karap ele turganday 'Sadece bakıp duracakmış gibi'. "Güzel görünen, çok yakışıklı bir şeyin güzelliğine bakmaya doyum olmaz" şeklinde bir deyimdir.

Kıpça bel 'İnce bel'. Kadının dış görünüşünde bel güzelliğini anlatırken kullanılır.

Kızdın balasınday 'Kızın çocuğu gibi'. Bir dede veya nine için kızından doğan çocukların çok nazik, sevimli ve güzel görüldüğünü konu edinen deyimdir.

Kızılı kızıl, ağı ak 'Alı al, akı ak'. Kadın yüzünün al olması gereken yerlerinde al, beyaz olması gereken yerlerde beyaz olmasıyla güzel görünmesini anlatan bir deyimdir.

Kirse çıkıks 'Girince çıkıl(a)mayacak'. İnsanın çok ilgi duyacağı, güzel, temiz, görkemli evi betimlerken kullanılır.

Köz aldınan ketirböö 'Göz önünden uzaklaştırmamak'. Güzel bir şeyi insan göz önünden uzaklaştıramaz, sürekli onu hatırlar. Deyimin *köz kırınan ketpöö* 'göz ucundan gitmemek' gibi başka bir kullanımı mevcuttur.

Köz artuu 'Gözünü (birisinin üzerine) yüklemek'. Güzel görünen bir şeye imrenmekten dolayı o şeyi almak, elde etmek için tüm gücüyle gayret etmeyi, açgözlülük etmeyi ifade eden olumsuz çağrışımı olan bir deyimdir.

Köz coosun aluu 'Göz yağını almak / akıtmak'. Güzel görünen şeye insan sürekli olarak bakar, göz nuru gider, ondan gözünü alamaz. Deyimin başka kullanım varyantları: *köz coosun tartuu* 'göz yağını çekmek', *köz coosun tüşürüü* 'göz yağını düşürmek', *köz coosun kıçıştırıuu* 'göz yağını kaşındırmak'.

Köz kaykuu 'Göz yüzmek'. Yayla, tarla vb. uçsuz bucaksız, güzel görünen mekân güzelliğini anlatırken kullanılan bir deyimdir. Burada *yüzmek* fiilinin kullanımı, *göz*'ün *gemi* misali göl veya deniz gibi büyük su alanında yüzmesine benzeten bir metaforla ilgilidir.

Köz kızartuu 'Göz kızartmak'. Güzel görünen şeye insanın aşırı derecede ilgi duyduğunu, imrendiğini, onu elde etmek için gözlerinin kızardığını anlatan bir deyimdir.

Köz kumarın kandıruu 'Göz hazzını gidermek'. Göz, genellikle güzel şeyleri görmeyi arzu eder. Eğer insan o güzel şeyi hayatında gördüyse gördüğünden çok memnun kalır. Deyim, bu tür durumu anlatırken kullanılır.

Köz taygılıu 'Göz kaymak'. Karşıdaki kişinin veya nesnenin çok fazla güzel, hoş görünmesinden dolayı bakmak isteyen *göz*'ün (insanın) o güzelliğe dayanamayıp başka yöne

doğru "kaydığını" ifade eden bir deyimdir. Deyimin başka bir kullanım varyantı *köz tayuu* 'göz kaymak' şeklindedir.

Köz tiyüü 'Göz değmek'. Çok güzel görünüşü olan insana veya hayvana başka birinin yoğun ilgi duyarak bakması sonucunda bakan kişinin bakılana karşı bir kötülüğünün, zararını geçmesi düşünülen bir inanç türü, nazar değmek.

Köz uyaluu 'Göz kamaşmak'. Karşıdaki kişi veya nesnenin çok fazla güzel olması nedeniyle *göz*'ün bakma kabiliyetini aşarak "kamaştığını" anımsatan bir deyimdir.

Közdü kıştıruu 'Gözü kaşındırmak'. Güzelliği ile kişiyi tekrar tekrar bakmaya zorlayan, "gözü kaşındıran" durumlar için kullanılır.

Közgö tolumduu 'Göze dolgun'. Bir şeyin göze dolması, göz hazzını gidermesi, gözü doyurması o şeyin güzelliğiyle ilişkilidir.

Közü kıcışuu 'Gözü kaşınmak'. Bir kişinin, nesnenin güzelliğine çok ilgi duymayı anlatan deyimdir.

Közü kızaruu 'gözü kızarmak'. "Çok güzel görünümü olan bir şeye aşırı derecede ilgi duyma" anlamındadır. Deyimin *közü küyüü* 'gözü yanmak' şeklinde başka bir varyantı vardır.

Közü ötüü 'gözü geçmek'. Güzel bir şeye aşırı derece bakakalmayı anlatan bir deyimdir.

Közü toyboo 'Gözü doymamak'. "Bir şeyin güzel olmasını tam olarak kavrayamayıp tekrar tekrar o güzel şeye bakmaya, ondan yararlanmaya çalışarak açgözlülük yapmak" anlamını verir.

Közü toyuu 'Gözü doymak'. "Bir şeyin güzel olmasından, tam olmasından memnun kalmak" anlamında kullanılır.

Közü tüşüü 'Gözü düşmek'. 1. Güzel bir şeye çok fazla ilgi duymak, onu elde etme isteği uyanmak; 2. Birisini sevmeye başlamak. Deyimin *köñülü tüşüü* 'gönlü düşmek' şeklinde varyantı da kullanılır.

Közün toyguzuu 'gözünü doyurmak'. Bir nesnenin, mekânın güzel görünmesiyle bakan kişiyi çok memnun bıraktığını ifade eden bir deyimdir.

Közünün kıçuusu kanuu 'Gözünün arzusu giderilmek'. Güzel bir şeyi görmekten çok memnun kalmayı anlatan bir deyimdir.

Kuba cülün 'Beyazımsı omuriliği'. Omuriliği üzerinden beyaz tenli kimseleri güzel olarak gösteren bir deyimdir.

Kumar köz 'Arzulu göz'. İnce bakışlarıyla karşıdaki kişiyi kendine çeken çok güzel gözleri olan kadın için kullanılır.

Kumurska bel 'Karınca bel'. Kadın güzelliğinde ince belin güzel olmasına vurgu yapan bir deyimdir.

Orton koldoy 'Orta parmak gibi'. Elinden her tür iş gelen, başkalarından boyu posu ile özel, güzel görünen kişiye karşı kullanılır.

Ottuu köz 'Ateşli göz'. Bakışları keskin, karşıdaki kişiyi etkileyebilen gözler için kullanılır.

Otu betine çıguu 'Ateşi yüzüne çıkmak'. Alev gibi al renge bürünerek karşıdaki kişiye bir sıcaklık duygusu ileten, güzel görünüm durumunu aktarmak için kullanılır.

Oymok ooz 'Yüksük ağız(lı)'. Ağızı yüksük gibi küçücük, yuvarlak biçimde olan sevimli, güzel görünen küçük kızları betimler.

Öñünö kirüü 'Rengine girmek'. Görünüş olarak eskisinden daha iyi, güzel görünmeye başladığını ifade etmek için söylenir. Deyimin *öñünö çıguu* 'rengine çıkmak' gibi başka bir kullanım şekli de mevcuttur.

Sagızgan kubalap ketçüdöy 'Saksağan kovalarmışçasına'. "Kırmızı renk ağırlık basmak üzere çok çeşit rengi bir arada bulunduran güzel" bir varlığı, nesneyi anlatırken kullanılır.

Sımgı tartkanday ‘Tele çekmiş gibi’. Duruş olarak çok emin bir şekilde düz ve dik duran, güzel görünen kişiyi betimleyen bir deyimdir.

Söögü agaruu ‘Kemiği açarmak’. Hayvanın semirerek güzel görünmeye başladığı süreci anlatmak için kullanılır.

Söögü taza ‘Kemiği temiz’. Boyu posu, kemik parçaları yerinde, güzel görünen kişiyi belirtir. Deyimin ustukamı *taza* ‘kemik parçası temiz’ gibi başka bir eş anlamlısı da bulunmaktadır.

Süyrüsünö süt toлуу, iyrisine et toлуу ‘Sivri olanına süt dolmak, eğri olanına et dolmak’. Hayvanın öncekisine göre semirmeye, kuvvetli olup daha güzel görünmeye başladığını anlatır.

Teke coomart. Çok iyi koşan, iri yarı güzel atı betimleyen bir deyimdir. *Teke coomart*’ın kökeni ile ilgili olarak Karasayev’den aşağıdaki gibi bilgi edinmekteyiz (Karasayev, 1996: 715): "*Teke coomart*, Türkmen halkının Teke ve Yomud boylarının adıdır. Kırgızcaya *Yomud* kelimesi *coomart* şeklinde geçmiştir." Burada *yomud* kelimesinde Kırgızcaya geçerken *coomart* ‘cömert, eli açık’ kelimesiyle bir analogi bağ kurulduğunu görmekteyiz. Bunun dışında deyim üzerinden eski yüzyıllarda Kırgız ve Türkmen halkları arasında bir kültürel ilişkinin olduğu ve Türkmen ahal teke atlarının tıpkı bugünkü gibi eski çağlarda da güzelliği ve koşu atı olarak kullanıldığını anlamak mümkündür.

Telegeyi tegiz ‘Alemi düz’. Bütün yönüyle güzel, hiçbir eksiği gediği olmayan kişiyi anlatırken kullanılır. *Telegeyi teñ* ‘Alemi denk’ şeklinde başka bir kullanımı vardır.

Tüsü iygi ‘Teni iyi’. İnsanın dış görünüşünün güzel, karşıdaki kişiyi kendine çekebilecek bir sempatik özelliği olduğunu anlatır. Deyimin dilde *cüzü iygi* ‘yüzü iyi’, bazen de *tüzü iygi* ‘teni iyi’ şeklinde küçük bir fonetik ayrımı olan varyantları da kullanılmaktadır.

Ukuruk moyun ‘Sırık boyun’. Ukuruk, atı yakalamada kullanılan bir sırık türüdür. Bu aletin uzun ve ince olması kadın güzelliğinde boyunun bu aletle kıyaslanarak tarif etmeye temel oluşturmuştur.

Urumdan aşkan ‘Urum’u geçen’. "Her yönüyle güzel, eşsiz benzersiz, değeri çok yüksek (kız)" anlamını taşır.

KTS’de *Urum* kelimesi, Roma, Bizans, Türkiye topraklarının eski adı olarak açıklanmıştır (KTS, 2010: 1260). Bugünkü Kırgızcada daha çok bazı atasözleri ve deyimlerde rastlanan *Urum* kelimesinden biz eski çağlarda Kırgızların Rum ile ilişkisi olduğu ve Rum’a gidip gelenin değeri daha yüksek görülmüş olduğuna (belki de Rum’dan getirilmiş olan malların da değerinin yüksek olduğuna) dair bir kültürel bellek oluştuğunu söyleyebiliriz.

Güzellik ve güzel görünüm kavram alanıyla ilgili deyimler üzerinde içerik analizi yapıldığında deyimlerin aşağıdaki gibi tasniflere ayrılabilceği tespit edilmiştir:

1. *Konusuna göre güzellik ve güzel görünüm*. “Kırgızcadaki deyimler neyin / nelerin güzelliğini somut olarak konu edinir?” sorusundan yola çıkarak 110 deyim örneğinin içerikleri incelendiğinde deyim konuları ve bunların sayı değerleri aşağıdaki gibi olmaktadır: insan güzelliği (72), hayvan güzelliği (12), mekân güzelliği (3), doğadaki herhangi bir şey (bunlara insan, hayvan ve mekân güzelliği de eklenebilir) (23).
2. *Cinsiyetine göre güzellik ve güzel görünüm*. İnsanlar ve diğer canlıların cinsiyetlerine göre deyimleri tasnif ettiğimizde, Kırgızca deyimler cinsiyetine göre sadece insan türüne değindiği ve bunlardan 18’inin kadın güzelliği, 4’ü erkeğin güzel görünümü, 1’inin her iki cins için geçerli olabileceği görülmüştür.
3. *Beden parçalarına göre güzellik ve güzel görünüm*. “Deyimler hangi beden parçalarının güzelliği ve güzel görünümü üzerine kurulmuştur?” sorusuna cevap aradığımızda aşağıdaki gibi beden parçalarının kavram alanı için konu olduğunu görebiliriz: göz (31); yüz (14); kabak ‘gözler üzerindeki alın kısmının çıkıntılı bölümü’ (5); kemik (4); bel (3); alın (2); ağız, aşık (at için), boyun, kanat (at için, mecaz anlamda), karın (hayvan için), kaş, kuyruk (at için), omuriliği, orta parmak, sağrı, sakal, sırt (hayvan için), uyluk, yanak, yele (at için) (1).

4. *Hayvan türüne göre güzellik ve güzel görünüm.* Kırgızcada güzellik ve güzel görünüm kavram alanıyla ilgili 110 deyimden 15'inde hayvan türlerinin izlerini bulabiliriz. Bunlardan 3'ü (deve yavrusu / potuk, karınca, buğra) insan güzelliğini betimlemede benzetme malzemesi olarak kullanılmıştır. Bir deyimde de saksağan'ın güzelliğe karşı algısı anlatılmıştır. 7 deyim, hayvan türünü somut olarak belirtmeden genel olarak hayvanın semiz olması veya semirmeye başlamasının güzel görünümde olmasını işaret etmiştir. Sadece 4 deyimde at'ın güzelliği anlatılmıştır.
5. *Benzetme kaynağına göre güzellik ve güzel görünüm.* Deyimlerde neyin neyle benzetildiği incelendiğinde, Kırgızca deyimlerde güzellik ve güzel görünüm kavramıyla ilgili insan ve doğadaki başka nesnelere arasında benzetmeler kurulduğunu ve daha çok insan güzelliğini anlatırken insanın başka nesnelere benzetilmeye çalışıldığını görebiliriz. İnsan ve nesnelere arasındaki bu benzetmelerin sayısal dağılımları aşağıdaki gibidir: ay (6); yıldız (5); güneş (3); ateş, buğday (2); bakır, boncuk, buğra, çanak (ağaçtan yapılan bir kâse olarak), direk, karınca, orta parmak, potuk gözü (deve yavrusunun gözleri), sırık uzunluğu, yüksük (1).
6. *Metinde kullanım türüne göre güzellik ve güzel görünüm.* Kavram alanıyla ilgili deyimlerin Kırgızca metinlerde kullanımları bakıldığında, genel olarak 104 deyim yerine göre herhangi bir edebi dille yazılan metinde işlek kullanılırken 2 deyim masal metinlerinde hazır dil klişesi olarak geçtiğini görebiliriz. 1 deyim daha çok destan türü folklor metinlerinde rastlarken 3 deyim artık sözlükler veya eski kültürü anlatan bazı kaynaklarda eskicil deyim örnekleri olarak korunduğunu fark edebiliriz.
7. *Güzelliğe algı yönünden baktığımızda Kırgızca deyimlerde üç tür algı unsurunu görmekteyiz: dokunma algısı, bilişsel algı ve görsel algı.* Dokunma algısına beş deyim girerek bunlar karşındaki kişiyi kendine daha çok parlaklık, sıcaklık iletilmesiyle kendine çekmekte, güzel görünmektedir. Bilişsel algıda ise maddenin başka şeylerle değişmeyecek üstün değeri ön plana çıkmaktadır. Görsel algıda ise, nesnenin göz tarafından güzel kabul edilmesi söz konusudur. Kırgızcadaki deyimlerin birçoğu (18 deyim), bu kategoriye girmekte ve Kırgız kültüründe güzellik ve güzel görünüm daha çok gözün görmesi ve hoşlanmasına bağlı olan bir durumdur şeklinde düşünmemize yardımcı olmaktadır.

Yorum ve Açıklamalar

Kadınla ilgili deyimler daha çok kadının yüzü, gözü, beli, boynu gibi beden yapılarını güzellik bakımından odak noktası olarak görürken; erkeğin güzel görünümü boyun uzunluğu, sakal gürlüğü ve uyluk kısmının iri yarı biçimde güçlü görünmesiyle sınırlandırılmıştır.

Sadece Atın özel bir yeri olduğu ve onun deyimlere yansıdığını görebiliriz.

KTFS (2001)'de geçen güzellik ve 'den fişleme yoluyla topladığımız 71 deyim konu içeriği bakımından tasnif ettiğimizde, deyimlerin genel olarak hangi nesneye yönelik kullanılabileceğine göre iki sınıf –insan ve hayvan– ayrımının açık olduğu anlaşıldı. Bu iki ayrımın deyimler üzerinden tasnif bileşenleri aşağıdaki gibidir:

A. İnsan güzelliği ve güzel görünümüyle ilgili deyimler

1. Cinsiyet özelliğine göre kullanılan deyimler.
 - Her iki cinsiyetin güzelliğini anlatan deyimler
 - Kadın güzelliğini anlatan deyimler
 - Erkek güzelliğini anlatan deyimler
2. Algıya dayalı olan güzellik ve güzel görünüm ile ilgili deyimler
 - Dokunma algısında dayalı deyimler
 - Bilişsel algıya dayalı deyimler

- Görsel algıya dayalı deyimler
3. Beden güzelliğini odak noktası olarak gösteren deyimler
 - Odak noktası yüz olan deyimler
 - Odak noktası değişik beden parçaları olan deyimler.
 - Odak noktası boy pos olan deyimler.
 4. İnsan hareketini güzel görünüm olarak gösteren deyimler
 5. Masal metinlerinde insana dair güzellik anlatımı

B. Hayvan güzelliği ve güzel görünümüyle ilgili deyimler

1. Atı konu edinen deyimler
2. Değişik tür hayvanları konu edinen deyimler.

A. İnsan güzelliği ve güzel görünümüyle ilgili deyimler

Deyimlerde güzellik ve güzel görünüm söz konusu olunca daha çok insan odaklı deyimlerin sayı bakımından çok, içerik yönünden değişik olacağı beklenir. Zira, deyimler çoğunlukla insan hayatının çeşitli yönlerini insan odaklı görerek bunları tekrar insan için dolaylı olarak etkili anlatım olarak kullanılan dil yapılarıdır. İnsan, bütün İslam inancının gereği olarak Allah'ın yarattığı şerefli mahluk olarak kabul edilir ve aynı düşünce Kırgız kültüründe de mevcuttur. Güzellik, fiziksel görünümle ilgili olduğu gibi insanın iç dünyası ve karakteriyle de ilgilidir. Bu durumda güzelliği ahlak kavramıyla bütünleştirmek uygundur. İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü (Çağrı,1989; 1-9) olarak tanımlanmakla insanda olması gereken en büyük güzellik ahlaktır düşüncesi ön plandadır. Ancak İslâm literatüründe yaygın olarak kullanılan güzellik anlamındaki "hüsün" Kırgız kültüründe yaygınlaşmamıştır.

A.1. Cinsiyet özelliğine göre kullanılan deyimler.

KTFS'den derlediğimiz deyimleri konu bakımından tasnif ederken çok sayıda deyim hem erkek hem de kadın cinsi için ortak kullanılabilirliği, diğerlerinin ise yalnızca kadın veya erkek olmak üzere tek cinse mahsus kullanılabilirliği tespit edilmiştir.

Her iki cinsiyetin güzelliğini anlatan deyimler. Bu gruptaki deyimler, insanın her iki cinsiyetine ait güzellik ve güzel görünümü konu çerçevesine alan deyimlerden oluşmaktadır.

Al monçoktoy 'Al boncuk gibi.) Genellikle yaşı farketmeden (yaşlı bile olsa) anne babanın gözünden bakınca çocukların güzel, sevimli olarak görüldüğünü ifade eden bir deyim.

Alda nemedey. "Güzel, göze hoş gelen" anlamında bir deyimdir. *Alda neme* kullanımını Karasaev, "Allah, ne!" anlamında olduğunu açıklamıştır (Karasaev, 1996: 72). Deyim aracılığıyla güzelliği söz konusu olan öznenin her yönüyle güzel, kudretli ve sevimli olduğunu anlayabiliriz.

Arık çıray 'Zayıfyüzlü.) Zayıf, ancak güzel görünen her kişi için kullanılabilir.

Beşenesi carık 'Alnı parlak.) Göze hoş görünen, karakter güzelliğiyle kendisine çeken kişiyi belirtir.

Biri kün, biri ay 'Birisi güneş, birisi ay.) Birbirine güzellik yönünden uyumlu olan çiftler, arkadaşlar için kullanılabilir.

Bittin içegisine kan kuygan 'Bitin bağırsağına kan döken.) Çevik ve tetikliğiyle güzel algı bırakan her kişi olabilir.

Buuday cüzdüü 'Buğday yüzlü.) Ten rengi olarak buğday sarısında olan kişilerin güzel olduğunu anlatan bir Kırgız deyimidir.

Cıldızı carık 'Yıldızı parlak.) Sevimli, güzelliği ve cana yakınlığı ile kendisine çeken gizemli bir gücü olan her insandır. Deyimin *cıldızı artık 'yıldızı fazla'* şeklindeki kullanımı da bulunmaktadır.

Cıldızı ısıık 'Yıldızı sıcak.) Sempatik ve sıcak görünümü yönünden kendisine çeken insanları anlatır.

Cünü tirüü 'Omuriliği diri.) Hareketleriyle diri, canlı olan herkeştir.

Çap caak 'Zayıf yanaklı.) Yanakların zayıf olmasına karşın, zayıf ama iyi görünen insanı anlatan bir deyimdir.

Eti tirüü 'Eti diri.) Hareketleriyle çevik, tetik olup karşıdaki kişiye olumlu izlenim bırakan kişiyi anlatır.

İymanı ısıık 'İmanı sıcak.) Görünüşü ve davranışlarıyla insana sıcak, olumlu algılanan herkes için kullanılabilir.

Kabagı açık 'Alnı açık.) İnsan davranışlarında asık suratı olmayan, açık karakterli kişilerin güzel olmasına vurgu yapan bir deyimdir. Yerine göre bazı metinlerde *kabagı carık, mañdayı carık, mañdayı açık, kabak-kaşı açık* şeklindeki alternatif kullanımları vardır.

Kızdın balasınday 'Kızın çocuğu gibi.) Bir dede veya nine için kızından doğan çocukların çok nazik, sevimli ve güzel görüldüğünü konu edinen deyimdir.

Kuba cülün 'Beyazımsı omuriliği.) Omuriliği üzerinden beyaz tenli kimseleri güzel olarak gösteren bir deyimdir.

Orton koldoy 'Orta parmak gibi.) Elinden her tür iş gelen, başkalarından boyu posu ile değişik, güzel görünen kişiye karşı kullanılır.

Ottuu köz 'Ateşli göz.) Bakışlarıyla karşıdaki kişiyi "yakan", güçlü kişileri ifade ederken kullanılır.

Otu betine çıguu 'Ateşi yüzüne çıkmak.) Yüzü kırmızı olup güzel görünen kişiyi anlatır.

Sımgı tartkanday 'Tele çekmişçesine.) Duruşuyla asil, gösterişli olan kişiyi bildirir.

Söögü taza 'Kemiği tam.) Dış görünüşüyle güzel, bedendeki kemik parçaları belirgin olan kişilere yönelik kullanılır.

Telegeyi tegiz 'Dünyası düz.) Bütün yönüyle güzel, hiçbir eksiği gediği olmayan kişiyi anlatırken kullanılır. *Telegey* kelimesi, bugünkü Kırgızcada deyim ve atasözü gibi kültür ağırlık metin yapılarında seyrek kullanılmakla birlikte "evren, dünya" anlamında bir kelimeydi.

Tüsü iygi 'Teni iyi.) Dış görünüş olarak iyi görünen kişinin karakter ve insan davranışları bakımından da iyi olabileceğine vurgu yapan bir deyimdir.

Kadın güzelliğini anlatan deyimler. İnsana bir tür olarak bakılarak iki cinsiyet birbiriyle güzellik yönünden karşılaştırıldığında, dış görünüş olarak kadınların daha güzel olması, insanda psikolojik olarak güzelliğe dair olumlu izlenimler bıraktığı aşikâr bir durumdur. Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bir tabir olarak Türkiye Türkçesinde "hûri" denen söz Kırgızcada kadın adı olarak ("KT: Uriya, TT: Hûriye) kullanılmaktadır. Büyüleyen kadın anlamındaki "peri" de özel ad olarak kimi adlara eklenerek veya birleşik ad (Perizat, Gülperi, Ayperi, Nurperi vb.) olarak sıkça yer alır.

Kırgız deyimlerinde kadın güzelliğini konu edinen deyimler aşağıdaki gibidir.

Ay camalduu 'Ay çehreli.) Kadın yüzünü Ay'ın biçimine benzeterek güzel olarak algılayan bir deyimdir. *Ay cüzdüü* 'ay yüzlü', *ay çırayluu* 'ay çehreli' biçimleri de kullanılır.

Ay dese – arki çok, kün dese – körkü çok 'Ay dersen arılığı yok, güneş dersen güzelliği yok.) Bir kadının Ay ve Güneş'ten daha güzel görünüm sergilediğini ifade eden bir deyimdir. Deyimde geçen *arkı* (<ark) kelimesi, bugünkü Kırgızca sözlüklerde geçmemekle birlikte kullanım yönünden eskicil unsurlara girmektedir. Biz bu kelimenin Eski Türkçeden beri Türkçenin değişik lehçelerinde kullanılmakta olan *arık* 'arı, temiz' kelimesine 3. şahıs iyelik ekinin eklenmesiyle ikinci hecedeki ünlünün önce daralması, sonra kaybolması yoluyla *arkı* biçiminde kalıplaşmış bir kelime olduğunu düşünmekteyiz. Eski Türkçenin değişik lehçeleri ve dönemlerinde *arığ* / *arıq*

kelimesinin "1. arı, temiz, kirlenmemiş; 2. *mecaz* temiz, asil (insan); 3. *din*. temiz, hakikî; 4. *din*. helâl (yemek için); 5. büsbütün, tamamıyla" anlamlarında kullanıldığını görmek mümkündür (DTS, 1969: 51, 52).

Boto köz 'Potuk / Deve yavrusu gözlü.) Kadın gözünü deve yavrusunkine benzeterek güzel olarak algılamada kullanılır.

Burañ bel 'Genç bel.) Ergenlik çağından evlenme yaşına gelen kadın bireyinin bel kısmını güzel olarak gösteren bir deyimdir.

Cüzü carık 'Yüzü parlak.) Daha çok beyaz tenli, başkalarına nurlu yüzüyle izlenimi olan kadının güzelliğini anlatır.

Kıpça bel 'İnce bel.) İnce bel, kadın güzelliğini belirleyen bir unsurdur.

Kızılı kızıl, ağı ak 'Alı al, akı ak.) Kadın yüzünün al olması gereken yerlerinde al, beyaz olması gereken yerlerde beyaz olmasıyla güzel olduğunu anlatan bir deyimdir.

Kumar köz 'Arzu gözlü.) İnce bakışlarıyla karşıdaki kişiyi kendine çeken çok güzel ve akıllı kadınlara yönelik kullanılır.

Kumurska bel 'Karınca bel.) Kadın belinin inceliğinin güzel olmasına vurgu yapan bir deyimdir.

Sakaday boy sarı altın 'Aşık kemiği kadar boyu sarı altın.) Boyunun kısa olmasına rağmen elinden iş gelen, becerikli kadınlara söylenir.

Ukuruq moyun 'Sırık boyunlu.) Ukuruq, atı yakalamada kullanılan bir sırık türüdür. Kadındaki ince ve uzun boyun, güzelliğin bir sembolüdür.

Urumdan aşkan 'Urum'u geçen.) Kadının, özellikle bir anne baba için kızının başkaları tarafından yaptıkları ve güzelliğiyle hoş karşılanarak, şöhreti uzaklara kadar uzayan, değerli olduğunu anlatan bir deyimdir. *Urum* (Türkiye Türkçesiyle: *Rum*), eskiden Kırgızların yaşadığı bölgeden çok uzakta bulunarak güzel malların getirildiği ve belki de eğitim ve gelişim için gidildiği bir yerdi.

Erkek güzelliği ve güzel görünümünü anlatan deyimler. Kırgızca deyimlerde, özellikle, erkeklerin güzel görünümüyle ilgili birkaç deyim bulunmaktadır. Esasen Türk dünyası kültüründe erkekte güzellik aranmaz ancak bunu cüssesinin heybetinin dikkat çekici, pehlivan yapılı, gürbüz insan olarak görmek arzusunu ifade eden az sayıda söz mevcuttur.

Bakanday azamat 'Direk gibi delikanlı.) Uzun ve cüsseli beden yapısı, erkeğin fizyolojik yönden erkek özelliklerinin baskın olduğuna işaret eder.

Bay sakal 'Zengin sakal.) Yaşı ilerlemiş bir erkek için gür sakallı olmak, onun yaşı ve toplumdaki saygın yerini kesin olarak belirleyen bir unsurdur.

Buura san 'Buğra uyluklu.) Uyluklarının iri yarı olması, bir erkeğin çok güçlü olmasını simgeler.

A.2. Algıya dayalı olan güzellik ve güzel görünüm ile ilgili deyimler

Algı, bizi kuşatan dünyayı, belli aralıklarda çevreden gelen uyaranların duyu organlarımıza yaptığı etkiler yolu ile tanıma ve kavrama demektir. Duyularımız, belli aralığın dışındaki uyaranları algılamaktan bizi alıkoymakta ve dünyada neleri ve ne şekilde algılayacağımızı belirlemektedir (Robinson, 2003: 121). Diğer bir deyişle, algı genel olarak duyu yoluyla alınan bilginin seçilmesi, düzenlenmesi ve yorumlanması süreci olarak nitelendirilir (Porteus, 1996; Bell, 1999). Görüşlerden algının çekirdeğini bilgi oluşturarak duyu aracılığıyla beynimiz tarafından seçilip düzenlenerek yorumlanan bir bütün varlık olduğunu anlamaktayız. Bunu dar anlamda ferdin algı oluşturması seviyesinde düşünürsek bireysel algı; birbiriyle anlaşılabilir konuşabilen kişilerin ortaklaşa ortaya koyduğu sistematik bilgi seviyesinde kabul edilerek toplumsal algı meydana gelir. Deyimler ise, daha çok toplumsal algıya dayalı verileri dilsel klişeler yoluyla dışavuran yapılar olarak düşünülebilir.

Elimizde olan Kırgız kültürüne ait deyimlerde geçen güzellik ve güzel görünüm kavramlarına algı yönünden baktığımızda, bunların genel olarak üç tür algıya dayandığını farkedebiliriz: 1. Dokunma algısına dayalı güzellik bildiren deyimler; 2. Bilişsel algıya dayalı güzellik bildiren deyimler; 3. Görsel algıya dayalı güzel görünümün anlatımı.

Dokunma algısına dayalı deyimler, güzellik ve güzel görünüm kavramlarını genel olarak özne ve nesne arasında bir ışık, nur, parlaklık gibi sıcaklığın, enerjinin etkileşimi ve bundan etkilenen kişinin de ışık saçan tarafı güzel olarak algılanması şeklinde kalıplaştırmıştır. Bu kategoriye aşağıdaki gibi deyimleri eklemek mümkündür.

Beşenesi carık ('Alın nurlu.) Deyim, daha çok insana dönük kullanılmakla birlikte söz konusu insanın karakter bakımından açık huylu olup yüzünde bir parlaklık olduğu ve başkalarına da nur saçtığını ifade eder.

Cıldızı carık ('Yıldız nurlu.) Diğer kullanımları: *Cıldızı artık* ('Yıldız fazla.); *Cıldızı cangan* ('Yıldız parlayan.) Bu deyimde geçen *cıldız* 'yıldız' kavramı, genel olarak insan doğasında başkalarını kendine çeken bir sempatik görünüm algısı olmasını simgelemektedir.

Cıldızı ısıq ('Yıldız sıcak.) Diğer kullanımı: *Cıldızı cıluu* ('Yıldız ılık.) Yukarıdaki deyimde olduğu gibi, bu deyimde de *cıldız* 'yıldız', insanın doğasında başkalarını kendisine çekmekle ilgili bir kavramdır. *Yıldız*'ın sıcak olması, onun psikolojik ve bilişsel olarak insan tarafından beğenilmesine neden olur. Öte yandan sıcaklık kavramının ise, bilişsel dilbilim kuramlarında Joseph Grady (1997) tarafından "birincil metafor" başlığı altında sevgi, şefkat, yakınlık gibi duygularla özdeştiği bilinmektedir.

Cüzü carık ('Yüzü nurlu.) Deyimin başka bir kullanım versiyonu: *Cüzü ak*'tır ('Yüzü beyaz.) Bu deyimde de kişide bir "nur"un olması ve başkaları tarafından belirginleşmesi söz konusudur.

İymanı ısıq ('İman sıcak.) *İman* gibi soyut bir kavramı kaynak olarak ele alan bu deyim, karşıdaki kişinin hem görünüş olarak hem de ruhsal boyutta kendi varlığıyla kişiye güzel etki bıraktığını anlatmak için kullanılır.

Bilişsel algıya dayalı deyimler, güzellik ve güzel kavramını nesnenin doğuşsal değeriyle özdeşik, bütünleşik olması şeklinde betimler. Bu kategoride *cok* 'yok' kelimesiyle kurulan *kunda cok* ('pahada yok'), *oyrotto cok* ('Oyrat'ta yok'), *sında cok* ('eleştiriye yok') deyimleri ve *Urumdan aşkan* ('Urum'u geçen') deyimini ele almak mümkündür.

Kunda cok, *oyrotto cok*, *sında cok* deyimlerindeki birebir çevirilerden "pahada yok" tabirini, "paha biçilemez, en büyük değeri de aşan"; "Oyrat'ta yok"u "Oyrat halkından çıkan güzellerin arasında bulunmayan, onlardan daha güzel"; "sında cok"u ise "eleştiriye açığı olmayan, eleştirecek eksik yönü olmayan" şeklinde anlamlandırabiliriz.

Oyrotto cok deyiminde geçen *oyrot* kelimesinin "Kalmuk", "halk" anlamları bulunmaktadır. *Oyrot*; bugünkü Kalmuk halkının eski adıdır. Kırgızlar arasında söylenen eski rivayetlere göre, Oyrot halkının kızları ve atları güzel olurmuş. K. K. Yudahin'in *Kırgızca-Rusça Sözlüğü*'nden ise, kelimenin 'halk' anlamı olduğunu da öğrenebiliriz (Yudahin, 1965: 563).

Urumdan aşkan deyimini ise, "her yönüyle güzel, eşsiz benzersiz, değeri çok yüksek" anlamını taşır. Bugünkü Kırgızcada daha çok bazı atasözleri ve deyimlerinde rastlanan *Urum* kelimesinden biz eski çağlarda Kırgızların Rum ile ilişkisi olduğu ve Rum'a gidip gelenin değeri daha yüksek görüldüğüne (belki de Rum'dan getirilmiş olan malların da değerinin yüksek olduğuna) dair bir kültürel bellek oluştuğunu söyleyebiliriz. KTS'de *Urum* kelimesi, Roma, Bizans, Türkiye topraklarının eski adı olarak açıklanmıştır (KTS, 2010: 1260).

Görsel algıya dayalı deyimler, gözün görme duyusu yoluyla bir nesnenin güzellik, güzel görünümünü anlatmaktadır. Diğer algı türlerinden görsel algıya ait deyimler, görünen şeyin kısa bir an için geçerli olması, güzelliğin doğuştan beri gelen özellik olmasına doğrudan bir işaret ipucunun olmamasıyla farklılaşmaktadır. Kategori içindeki deyimler, daha çok süreç odaklı durumları anlatmak üzere kullanılıp içerik bakımından gözün görmesine, görme isteğini uyandıracak halleri ifade etmektedir.

Algı sürecinde görme duyusu, çevredeki varlıkların uzaklık, derinlik ve şekil algısı ile bu varlıkların büyüklük, boyut, yönleri hakkında bilgi vererek evreni anlama ve yorumlamada etkilidir (Akpınar ve Ersözlü, 2008: 45). Görme duyusu, Cobun'a göre, insanın dış çevreyi öğrenme yollarında beş duyunun aşağıdaki gibi etkisi vardır: görme %83, işitme %11, koklama %3.5, dokunma %1.5, tat alma %1 (Ergin, 1998: 66).

Aslında evrende bulunan nesnelere birbirlerinden ayırt ederek bunların arasından bazılarını "güzel" derecesine göre nitelendirmemizi sağlayan unsur, görme duyumuz aracılığıyla beynimizde güzellik kavrayışımıza dair ölçüler bütünüdür. Türkçedeki *güzel* kelimesinin kökeni de güzelliğin *göz* ile ilişkili olduğuna işaret eder. Çağatayca ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlayan bu kelimeyi E.V.Sevortyan ve yazar arkadaşları, **göz-* şeklindeki fiilden türediğini belirtirler; ancak eski metinlerde rastlanmayan bu fiilin hangi anlama, kavrama denk gelebileceği üzerinde durmazlar. Bunun yanı sıra, fiilin bundan daha eski şekillerinin **kös-* ~ **gös-* olabileceğini düşünerek kelime sonundaki *s* sesinin iki ünlü arasında *z* sesine dönüşmüş olduğunu farz ederler. Aynı noktada, A.M.O.Räsänen tarafından kelimenin kökenini *köz* ~ *göz* 'göz' kelimesiyle ilişkilendirmesi; A.Zajaczkowski tarafından ise, ise *kör-* 'gör-' / *köz* (*göz*) 'göz' kelimesine fiil yapım eki olan *-a* ve isim yapım eki olan *-l* eklerinin birleşmesinden ortaya çıkması üzerine görüşünü paylaşırlar (Sevortyan, 1980: 63-64). Biz de *güzel* kelimesinin eski kökünün homojen bir **kör-* şekline dayandığı ve zamanla *r > z* (rotasizm-zetasizm) olayına göre *köz* / *göz* şeklinin ikincil derecede oluşarak isim olarak kullanılmış olması ve buna isimden fiil yapan *-e* ve fiilden isim yapan *-l* ekinin getirilmesiyle oluşan bir kelime olarak düşünmekteyiz.

Genel olarak bakıldığında, Türk kültürel arketip algısında güzellik kavramının ontolojisi "gözle kavranan şey" ile bağlı olduğu aşıkardır. Bunu güzellik ve güzel görünüm ile ilgili Kırgızca deyimlerdeki güzellik olgusunun anlatımında kullanılan *bakmak*, *görmek* kelimelerinin sözcüksel sıklığından da açık görmekteyiz. KTFS'de (2015) bununla ilgili olarak aşağıdaki deyimler geçmektedir.

Karap ele turganday 'Sadece bakaduracakmış gibi.) "Güzel görünen, çok yakışıklı bir şeyin güzelliğini bakmaya doyum olmaz" şeklinde bir deyimdir.

Köz aldınan ketirböö 'Göz önünden uzaklaştırmamak.) Güzel bir şeyi sürekli hatırlayarak unutamamak eylemini anlatan bir deyimdir.

Köz artuu 'Gözünü (birisinin üzerine) yüklemek). Bir şeye imrenmekten dolayı o şeyi almak, elde etmek için tüm gücüyle gayret etmeyi, açgözlülük etmeyi anımsatan olumsuz çağrışım yapan bir deyimdir.

Köz coosun aluu 'Göz yağını almak / akıtmak.) Güzelliğiyle birisini kendisine çok çekmek, çok güzel görünmek için kullanılır. Deyimde geçen *coo* kelimesi çağdaş Kırgızcada 'yağ' anlamında kullanılmamakta; ancak kelimenin Eski Türkçedeki *yağ* 'yağ' kelimesi ile ilişkili olduğu malumdur.

Köz kaykuu 'Göz yüzmek.) Yayla, tarla vb. uçsuz bucaksız, güzel görünen mekân güzelliğini anlatırken kullanılan bir deyimdir. Burada *yüzmek* fiilinin kullanımı, *göz*'ün *gemi* misali göl veya deniz gibi büyük su alanında yüzmesine benzeten bir metafora bağlıdır.

Köz kızartuu 'Göz kızartmak.) Güzel görünen şeye insanın çok ilgi duyduğunu, imrendiğini anlatan bir deyimdir.

Köz kumarın kandıruu 'Göz arzusunu / hazzını gidermek.) Göz, genellikle güzel şeyleri görmeyi arzu eder. Eğer insan o güzel şeyi hayatında gördüyse gördüğünden çok memnun kalır. Deyim, bu tür durumu anlatırken kullanılır.

Köz taygıluu 'Göz kaymak.) Karşıdaki kişinin veya nesnenin çok fazla güzel, hoş görünmesinden dolayı bakmak isteyen *göz*'ün o güzelliğe dayanamayıp başka yöne doğru "kaydığını" ifade eden bir deyimdir.

Köz uyaluu 'Göz kamaşmak.) Karşıdaki kişi veya nesnenin çok fazla güzel olması nedeniyle *göz*'ün bakma kabiliyetini "aştığı" ve "kamaştığını" anımsatan bir deyimdir.

Közdü kıcıştırıruu ‘Gözü kaşındırmak / giciştirmek (Türkiye ağızlarında)). Güzelliği ile kişiyi tekrar tekrar bakmaya zorlayan durumlarda kullanılır.

Közgö tolumduu ‘Göze dolgun.) Deyim, göz’ü “dolduran” güzelliği anlatmak için kullanılır.

Közü kıcışuu ‘Gözü kaşınmak / gicişmek (Türkiye ağızlarında)). Bir kişinin, nesnenin güzelliğine çok ilgi duymak anlamındadır.

Közü toyboo ‘Gözü doymamak.) “Bir şeyin güzel olmasını tam olarak kavrayamayıp tekrar tekrar o güzel şeye bakmaya, ondan yararlanmaya çalışarak açgözlülük yapmak” anlamını verir.

Közü toyuu ‘Gözü doymak.) “Bir şeyin güzel olmasından, tam olmasından memnun kalmak” anlamında kullanılır.

Közü tüşüü ‘Gözü düşmek.) 1. Güzel bir şeye çok fazla ilgi duymak, onu elde etme isteği uyanmak; 2. Birisini sevmeye başlamak.

Közünün kıcıusuu kanuu ‘Gözünün arzusu giderilmek.) Güzel bir şeyi görmesine çok memnun kalmak için kullanılan bir deyimdir.

Görsel algı bağlamında derlediğimiz güzellik ve güzel görünüm ile ilgili deyimlere *göz* ve *görmek* eylemini yansıtan sözcükler bulduran deyimler dışında, yine güzel görünmek konu bağlamı ile ilgili ancak *göz* ve *görmek* kelimeleri doğrudan kullanılmayan bir iki deymi de örnek olarak vermek mümkündür.

Çıtırıp turgan kezi ‘Çıtırdadığı an.) Bir şeyin tam kıvamında güzel, dolu dolu tam bir güzellik sergilediğini anlatan bir deyimdir.

Sağızgan kubalap ketçüdüy ‘Saksağan kovalarmışçasına.) “Kırmızı renk ağırlık basmak üzere çok çeşit rengi bir arada bulduran güzel” bir varlığı, durumu anlatırken kullanılır.

A.3. Beden güzelliğini odak noktası olarak gösteren deyimler

Kırgızca deyimler anlamsal içerik yönünden bakıldığında, bedenün güzellik ve güzel görünümü ifade etmek için deyimlerde konu odağı olduğunu görebiliriz. Bunları kendi içinde aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz: 1. odak noktası yüz olan deyimler; 2. odak noktası değişik beden parçaları olan deyimler; 3. odak noktası boy pos olan deyimler.

Odak noktası yüz olan deyimler. İnsanın güzel olması, genellikle yüz görünümü ile ilgili bir durumdur. Araştırmacılar, insanlarda yüz algılamının başka nesnelere göre oldukça hızlı gerçekleştiğini öne sürerler (Tottenham vd., 2006). Kırgız deyimlerine baktığımızda yüze ait ten rengi, sağlıklı görünmesi, çekici olup olmamasına göre karşıdaki kişi güzel algılanabilmektedir.

Ak cuumal ‘Beyaz tenli.); *buuday cüzdüü* ‘Buğday yüzlü.); *Kuba cülün* ‘Beyazımsı omurilik.) şeklindeki deyimler insan yüzünün beyaz tenli ve güzel görünümüyle ilgili bilgiyi aktarır.

Ayday suluu ‘Ay gibi güzel.) Deyim kadın güzelliğini anlatmakla birlikte içindeki kelimelerden belli olduğu üzere, Ay güzellik belirleyici unsuru olarak kullanılır. Buna göre de Ay gibi beyaz tenli, nurlu ve ince ancak yuvarlak biçimde olan yüzler güzel görünmektedir.

Cüzü carık ‘Yüzü nurlu.) Açık ve parlak tenli olan yüzün güzel olduğunu anlatan bir deyimdir.

Kızılı kızıl, ağı ak ‘Alı al, akı ak.) Deyim aracılığıyla insan yüzündeki ten alanlarının yerine göre gereken renkte olması gerektiğini anlamaktayız; tamamıyla tek ten renginde olan (örneğin, al, beyaz, esmer vs.) yüzler tam olarak güzellik algısına uymamaktadır.

Tüsü iygi ‘Teni iyi.) Bu deyim, genel olarak insan yüzünün ten ve görünüm bakımından iyi, karşıdaki kişiyi kendine çekebilecek bir sempatik özelliğin olmasını anlatmaktadır.

Yukarıdaki deyimler genel olarak insan yüzünün doğuştan beri gelen doğal ve Tanrısal güzel olmasını anlatmakla çoğu zaman güzellik ve güzel görünüm için bir sabit duruma denk gelmektedir. Ancak hayatta çeşitli nedenlerden dolayı insan yüzünde bir değişkenlik meydana gelerek güzel görünmeye başladığı durumlarla da sık karşılaşırız. Bu tür durumlar için aşağıdaki deyimler kullanılmaktadır. Bu deyimler, yapısal olarak daha çok fiil mastar şeklinde olup cümlede

zaman özelliğine göre zaman ekleri de alabiliyorlar; semantik bakımdan bir süreç ile ilişkili olduğunu ortaya koyarlar.

Betine kızıl cügürüü 'Yüzünde kırmızı dolaşmak.) Kötü, sağlıksız bir durumdan çıkararak yüzünde kırmızı, al noktaların çoğalmaya başlamasını anlatmak için kullanılır. Kırgızcada deyim *öñünö kızıl cügürüü, öñünö kızıl çurkoo* şeklinde kelime kadrosunda eş anlamlı kelimelerle değiştirilmiş biçimleri de mevcuttur.

Otu betine çıguu 'Ateşi yüzüne çıkmak.) Alev gibi al renge bürünerek karşıdaki kişiye bir sıcaklık duygusu ileten, güzel görünüm durumunu aktarmak üzere kullanılır.

Öñünö kirüü 'Rengine girmek.) Görünüş olarak eskisinden daha iyi, güzel görünmeye başladığını ifade etmek için söylenir.

Odak noktası değişik beden parçaları olan deyimler. Güzelliğin algılanması, bazen nesnesi olan şahıs veya maddenin tamamını değil, o şahıs veya maddede bulunan belirli bir noktanın güzel görünmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum, belki dil bilim kuramlarında parçanın bütünü yansıttığı ad aktarması şeklinde algılanabilir. Ancak burada söz konusu güzellik ve güzel görünümde kullanılan beden parçalarının estetik güzellik yönü ön plana çıkarak güzel görünümü sağlayan o beden parçasını asıl güzellik kaynağı olarak algılamamıza yardımcı olmaktadır.

Kırgızcada güzellik ve güzel görünümü gösteren beden parçalarını deyim örnekleri üzerinden alfabetik olarak aşağıdaki gibi sıralayabiliriz: alın, yüz, bel, boyun, el, göz, sakal, uyluk, yanak.

Alın. Yüzün alın kısmını güzel görünüm için konu edinen iki deyim bulunmaktadır.

Beşenesi carık 'Alın parlak.) Alının parlak, açık, insanın güler yüzlü görünmesi bu deyimden ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kabağı açık 'Alın açık.) İnsanın moral olarak neşeli olması ve sayesinde de karşıdaki kişi tarafından güzel olarak algılandığını ifade eden bir deyimdir. Bu deyimden *kabağı carık, mañdayı carık, mañdayı açık* şeklindeki kullanımları da vardır.

Bel. Bedenin bel kısmı, Kırgız kültüründe daha çok genç kadın ve kızların güzelliğini anlatır.

Burañ bel 'Genç bel.) KTS'de burañ kelimesi şu şekilde açıklanmıştır: "Evlenme yaşına gelmiş, genç" (KTS, 2010: 273). Deyim genellikle kadınlara yönelik olarak kullanılıp o yaştaki ince belli, güzel kızın belini konu edinildiğini görmekteyiz.

Kıpça bel 'İnce bel.) Çağdaş Kırgızcada daha çok *kıpça bel* (bazen: *kımça bel*) şeklindeki bu deyimde kullanılan *kıpça* kelimesini Yudahin, İranik dillerden alıntı olup "ince, narin" anlamına geldiğini göstermiştir (Yudahin, 1985: 492). Kadın güzelliğini anlatırken kullanılır.

Kumurska bel 'Karınca bel.) Yine bedenin *bel* parçasını kadın güzelliğine yönelik olarak konu edinen bu deyim, deyim aktarması yoluyla kadının ince ve güzel belini karıncasınkiyle benzetmiştir.

Boyun. Güzellik ölçütleri içerisinde beden parçalarından boyun kısmı da girmektedir.

Ukuruk moyun 'Sırık boyun.) Ukuruk, atı yakalamada kullanılan bir sırık türüdür. Bu aletin uzun ve ince olması insanı, özellikle kadın güzelliği tarif ederken deyim aktarması olarak kullanmaya temel olmuştur.

Göz. Göz'ün genel olarak insan hayatında güzelliği, güzel görünümü göz algısı yoluyla belirlediği bir gerçek vardır. Ancak burada söz konusu olan göz, başkaları tarafından güzel algılanmasıyla ilgilidir. Kırgızcada güzellik ile bağlantısı olarak *köz* 'göz' kelimesiyle kurulan deyimler aşağıdakilerdir.

Boto köz 'Potuk / deve yavrusu göz(ü)). Deve yavrusunun büyük, azıcık nemli, parlayan gözleri; güzel gözlerin simgesi olmuş ve deyim olarak kalıplaşmıştır.

Kumar köz 'Arzu(lu) göz.) Kadının güzel gözleri için kullanılmakla birlikte bakışlarıyla ince ve nazik, kendisine çeken gözleri anlatmaktadır.

Ottuu köz 'Ateşli göz.) Bakışları keskin, karşıdaki kişiyi etkileyebilen gözler için kullanılır.

Parmak. Parmakların içerisinden orta parmağın başkalarından uzun ve başkalarından daha önde, iyi görünmesi Kırgız deyimlerinde bir güzellik algısını meydana getirmiştir.

Orton koldoy 'Orta parmak gibi.) Genellikle genç delikanlı erkek çocukları için kullanılarak onların boy bakımından uzun, çok değişik iş yapabileceğini ifade etmek için kullanılır.

Sakal. Sakal bırakmak, Kırgız kültüründe daha çok yaşlı erkekler için özgü olmaktadır.

Bay sakal 'Zengin sakal.) Yaşlı adamın gür sakallı olması, fiziksel olarak onun güçlü olmasına, başkalarının dolaylı olarak onun otoritesine tabi kalmasını sağlayabilir.

Uyluk. Kırgızcada bununla ilgili olarak *buura san* (Birebir çevirisi: *Buğra uyluk(lu)*) deyimini mevcuttur. Genel olarak fizik yönünden güçlü ve güreşçi bir erkeği niteler.

Yanak. Yanak görünümü de güzellik algısına bir kaynak olabilir.

Çap caak 'Kasık yanak.) İnce görümlü, zayıf yanağı olan kişinin güzelliğini tarif ederken kullanılır.

Odak noktası boy pos olan deyimler. İnsan vücut yapısının değişik özellikleri (boy, beden kemiklerinin görünümü, duruş, kilo vb.) insanın güzel görünmesini sağlayan unsurlara girmektedir. Aşağıdaki Kırgızca deyimler bu görüşü kanıtlayabilir.

Arık çıray 'Zayıf yüz.) Deyimde geçen kelimeler her ne kadar bir beden *zayıflık* ve *yüz* gibi özelliklerine vurgu yapmak istese bile genel dil kullanımında bu deyim insanın kilosunun çok fazla zayıf olmaması ve güzel görünmesini anlatır. Bundan biz insanın zayıf veya şişman olmasını yüzün gösterdiğini, ancak her tür zayıf yüzün çirkin sayılmadığı, aksine zayıf olup da pek zayıf olmayan yüzlerin Kırgız kültürel arketipinde güzel olarak algılandığını anlayabiliriz.

Sakaday boyu sarı altın 'Aşık kemiği kadar boyu sarı altın.) Bu deyim, daha çok kız ve genç kadın görünümü için kullanılır. Boyunun kısa olmasına rağmen eli becerikli olup güzel işler yaptığı için toplum tarafından sevilen kadını ifade eder.

Sınga tartkanday 'Tele çekmiş gibi.) Duruş olarak çok emin bir şekilde düz ve dik duran, güzel görünen kişiyi anlatırken kullanılır.

Söögü taza 'Kemiği tam.) Boy pos olarak güzel görünen, kemik parçaları tam yerinde olan güzel görümlü kişiyi belirtir.

A.4. İnsan hareketini güzel görünüm olarak gösteren deyimler

İnsan güzelliği, sadece onun doğuştan gelen Tanrısal güzel varlığı veya hayatın değişik dönemlerinde güzel görülmeye başlayan bedeni değil, başka bileşenlere de bağlı olmaktadır. Özellikle, hareket ve davranışlarında çeviklik, keskinlik gösteren kişilerin güzel olarak algılandığı da bilinmektedir.

Kırgızcada bu konuyla aşağıdaki deyimler mevcut olmaktadır.

Bittin içegisine kan kuygan 'Bit bağırsağına kan döken.) Yüksek derece çevik, tetik, canlı çocukları betimlerken kullanılır.

Cünü tirüü 'Omurgası diri.) Çevik, hareketli, güzel iş yapan kişiyi nitelerken kullanılır. KTFS'de *cün 'yün'* olarak geçen bu kelimenin asıl şekli *cüün 'omurgaların birleşim yeri'* şeklindedir. Deyim, *eti tirüü 'eti diri'* olarak da kullanılır.

Ottuu köz 'Ateşli göz.) Bakış keskinliği kişiyi insanlar arasında üstün kılan bir özelliktir.

A.5. Masal metinlerinde insana dair güzellik anlatımı

Çok az sayıda deyim masal türü eser metinlerinde sık karşılaşılmakla birlikte, bunların tasvir edilen kişinin normalinden aşırı derecede güzel olmasına –masal güzeli olmasına– işaret ettiğini görmekteyiz. Bu tür masal metinlerinde klişeleşmiş deyimlere aşağıdaki deyimleri katmak mümkündür.

Ay dese – arki çok, kün dese – körkü çok 'Ay dersen temizliği / arılığı yok, güneş dersen güzelliği yok.) Deyim içeriğinden birisinin güzelliği Ay ve Güneş gibi ışık saçan, dünyanın tamamına güzellik lütfeden varlıklarla kıyaslanarak bazı yönleriyle bu iki astronomik cisimden daha güzel olmasına vurgu yapmaktadır. Ayrıca, söz konusu deyim Kırğızcada *Ay dese – ay, kün dese – kün* (Ay dersen ay, güneş dersen güneş.) şeklinde kullanımı da mevcuttur. Bu deyimde güzelliği söz konusu olan kişi, tam olarak Ay ve Güneş kadar olmasına karşılaştırma yapılmaktadır.

Biri kün, biri ay 'Birisi güneş, birisi ay.) Güzelliğin Güneş ve Ay kadar olmasına işaret ederek masal metinlerinde nadiren geçmektedir. KTFS'de bu deyim açıklaması şöyle yapılmıştır: "Birbirine tam olarak uyan, güzel, görünümü iyi, görkemli" (KTFS, 2015: 150). Açıklamaya göre deyim tek kişiden ziyade iki güzel kişinin birbirine güzellik yönünden uyuşması için kullanılabileceğini anlamaktayız.

B. Hayvan güzelliği ve güzel görünümüyle ilgili deyimler

İnsan için güzellik ve güzel görünüm algısı, sadece insanlarla sınırlı kalmayıp kendi çevresinde bulunarak sık karşılaştığı, yararlandığı başka canlılar ve nesnelere tarafından da bir estetik özelliği oluşturur. Kırğızca deyimlerin içerik analizini yaparken insan dışında Kırğızlar için kültürel bellekte daha çok hayvan türü varlıkların güzel görüldüğünü tespit ettik. Özellikle, atın değişik özelliklerini güzel olarak algılayan Kırğızlar, diğer hayvanların daha çok semiz olmasına önem vermektedir. Bu durum, aslında bir Kırğız'ın atı bir taşıt, koşu aracı olarak sık kullanması; diğer hayvanları ise daha çok etinden, sütünden yararlanmak için beslemesi ile özdeştir.

Kırğızca deyimlerini hayvanı konu edinmesi bakımından aşağıdaki gibi iki gruba ayırmak mümkündür: 1. s atı konu edinen deyimler; 2. değişik tür hayvanları konu edinen deyimler.

B.1. Atı konu edinen deyimler

Bu kategoriye sadece atın güzelliği, güzel görünümüyle ilgili deyimler girmektedir.

Bukta bakay 'Sağlam aşık.) Folklor türü eserlerde karşımıza çıkan bu deyim; gösterişli, duruşu güzel at için kullanılır. *Bukta* kelimesi, Kırğızcaya İran dillerinden geçmiş olup 'sağlam, pek' anlamına gelmektedir (Karasaev, 1996: 204). *Bakay* ise, bu deyim bağlamında "at tırnağı altındaki kemik, aşık" anlamına gelmektedir (Yudahin, 1985: 100).

Cal-kuyruğu tögülgön 'Yele kuyruğu dökülen.) Atın yele ve kuyruk kısmındaki tüy oranının gür olması atın güzel olarak algılanmasını sağlamıştır.

Cez kanat 'Bakır kanatlı.) Başka atlardan ayak kısmı uzun olup güzel gösterişi olan ve hızlı koşan yürük atı tarif ederken kullanılır.

Çöyçök aluu 'Çanak almak.) Bu deyim sadece atların semirmesi için kullanılır. At semirince genellikle sağrı kısmı daha dolgun olmaya başlar.

Teke coomart. Çok iyi koşan, iri yarı güzel at. Teke coomart'ın kökeni ile ilgili olarak Karasayev'den aşağıdaki gibi bilgi edinmekteyiz (Karasayev, 1996: 715): "*Teke coomart*, Türkmen halkının Teke ve Yomud boylarının adıdır. Kırğızcaya *Yomud* kelimesi *coomart* şeklinde geçmiştir." Burada *yomud* kelimesinde Kırğızcaya geçerken *coomart* 'cömert, eli açık' kelimesiyle bir analogi bağ kurulduğunu görmekteyiz. Bunun dışında deyim üzerinden eski yüzyıllarda Kırğız ve Türkmen halkları arasında bir kültürel ilişkinin olduğu ve Türkmen ahal teke atlarının tıpkı bugünkü gibi eski çağlarda da güzelliği ve koşu atı olarak kullanıldığını anlamak mümkündür.

B.2. Değişik tür hayvanları konu edinen deyimler

Bu kategoride ele alacağımız deyimler, genel olarak hayvanların güzelliği ve güzel görünümüyle ilgili kavram çerçevesinde olacaktır. Yukarıda Kırğızların ata daha çok önem vererek onun güzel görünümüyle ilgili kültürde bir deyim örnek izlerini bıraktığını gördük. Burada ise, at ve bütün hayvanlar için güzel görünümü sağlayan unsurların ne olacağı üzerine bilgi vermeye çalışacağız.

Cata karın 'Yatacağı yere kadar karın.) Çok semiz, güzel görünen hayvanı ifade eder.

Conu bar 'Sirtı var / olan.) Hayvanın semiz olmasını belirtir.

Ilayday semiz ‘Çamur gibi semiz.) Yine hayvanın aşırı derecede semiz olması ve kesmek için güzel görünmesini anlatan bir deyimdir.

Kunda çok ‘Değerinde yok.) Güzelliği ve asilliği ile değer biçmek kadar zor olan hayvan örnekleri için kullanılan bir deyimdir.

Söögü agaruu ‘Kemiği ağarmak.) Hayvanın semirmeye başladığı süreci anlatmak için kullanılır.

Süyrüsünö süt toluu, iyrisine et toluu ‘Sivri olanına süt dolmak, eğri olanına et dolmak.) Hayvanın öncekisine göre semirmeye, kuvvetli olmaya başladığını anlatır.

Sonuç ve Öneriler

Kırgızcada güzellik ve güzel görünümü ifade eden deyimler dilin anlatım gücünü göstermektedir. Güzellik ve güzel görünüm algısı, sadece insanla sınırlı olmadığı, Kırgız toplumunun yaşadığı flora ve faunasında sıkça karşılaştığı, yararlandığı ve ilişkili olduğu diğer canlılar ve nesnelere de bir estetik anlayış oluşturmuştur. Kırgızca deyimlerin içerik analizini yaparken insan dışında Kırgızların kültürel belleğinde daha çok hayvan türlerinin- özellikle de at ve at’la ilgili algının güzel görüldüğü tespit edildi.

Eski çağlardan modern döneme doğru güzellik kavramının nasıl algılandığını ifade eden yayınlar sınırlıdır. “Aristoteles de güzelliği Yunanların her gün kullandıkları anlamda kullanır, estetiğin konusu olarak görmez. Ona göre güzel, her şeyden önce canlı ve doğal olmalıdır. Doğa biçimleriyle sanat biçimleri arasında karşılaştırmaya girmez.” Plotinos’a göre ‘Güzel, görmenin bütün alanında, işitmenin alanında, kelimelerin birbirine katılmasında ve bütün müzikte vardır... Belli şeyler özlerinden ötürü güzel olmayıp, pay alma nedeni ile güzeldirler, bedenler gibi, diğer bazı şeyler kendi başına güzeldirler, erdemün özü gereğince güzel olması gibi. (Paklaci,2014)”

Leibniz Gottfried Wilhelm, güzelin aşkın bir öz olduğunu belirtir. Ancak bu öz Platon’un idealar dünyası gibi bir varlık dünyası değil, tüm görünümün ve tüm düşüncenin temelinde olan bilgiyle ulaşılabilen bir özür. Bir başka düşünür Alman felsefesinin kurucusu; bilgi, akıl, metafizik, etik, estetikle ilgili görüşleriyle bilinen Immanuel Kant estetiğinde güzel; hoştan, iyiden, doğrudan ve faydalıdan ayrılır ve doğa güzelliğinden ayrılan sanat güzelliğinin amaçsal tasarımdan yoksun olduğu, güzel yargısı verilirken belirli bir işlevsel amacın olmadığı görülür. Bu anlamda Kant yargıyı ikiye ayırır, ilki beğeni yargısı, ikincisi amaçsal yargıdır. (Gültekin ve Tokdil, 2016). Bu bakımdan çalışmalarda sanatta, musiki, mimaride güzellik ve güzel görünümle ilgili deyimlerin oluşması tarım toplumlarından çok bilim, sanat ve mimaride gelişmiş toplumlarda oluşabileceği anlaşılmaktadır.

Kırgızcada güzellik kavramı ve güzel görünümü ifade eden deyimler tespit ettiklerimizle sınırlı değildir. Her kavramın ters anlamıyla birlikte ele alınması hâlinde daha ilgi çekici olacağını düşünmekteyiz. Bu çalışmamızın sonucunda Kırgızcanın tematik nitelikte “Sıfatlar Sözlüğü” hazırlanması gerektiği ortaya çıkmıştır.

İnsan merkezli güzelliğin yanı sıra güzelliğin psikolojik yönüyle, iç güzellik, karakter/şahsiyet/kişilik, ahlak güzelliği, davranış ve tutum, duruş güzelliğiyle ilgili söz varlığının edebi metinlerde kullanılarak yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Türk dünyası uygarlığında önemli yeri olan Kırgız kültüründe güzellik algısı evrensel değerler bakımından özel bir değer taşımaktadır. Güzelin nesnel görünümünden çıkıp güzellik kavramının derecelendirilmesi, yepyeni bir güzellik algısı ve güzel görünüm sonucuna ulaşılması mümkündür. Kırgızcadaki deyimlerin yanı sıra diğer söz varlığı öğeleri içindeki güzel kavramının öznel nesnel, sezgiselden duyuşal bir anlam kazanıp kazanmadığının tarihsel sürecini de izleyen bir araştırma yapılması hâlinde kelime tarihi araştırmalarına yeni bir kapı açılmış olacaktır.

Etik Beyan

“Kırgızca Deyimlerde Geçen Güzellik ve Güzel Görünüm İle İlgili Kültürel Algılar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına

değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kısaltmalar

DTS:	Drevnetyurkskiy slovar
KT:	Kırgız Türkçesi
KTFS:	Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü
KTS:	Kırgız tilinin sözdüğü
TT:	Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Abduldaev, E. ve Seydakmatov, K. (1990). *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü: Mektep okuuçuları için*. Frunze: "Mektep" basması.
- Akpınar, B. ve Ersözlü, Z.N. (2008). Görme ve Koklama Duyularının Bilişsel Öğrenme Sürecindeki Rollerinin Karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Dergisi)*, 2, (2008): 42-53.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B.K., Eşkenov, D. (2023). *Kırgızca-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Bengü Yayınevi.
- Aydoğmuş, E. (2019). Kırgız ve Türkiye Türkçesi Deyimlerinde "Kalp / Yürek". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3126-3145.
- Aydoğmuş, E. (2020). Kırgız Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Deyimler (At ve İt Örneğinde). *Türkiyat Mecmuası*, 30, 2: 355-374.
- Ayvazoğlu, B. (2000); İlmü'l-Cemâl, Güzellik bilimi, estetik, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt,22., s.146-148). İstanbul
- Bell, S. (1999). *Landscape: Pattern, perception and process*. London: E&FN Spon.
- Boobekova, K.S. (2013). *Cürüş-turuşka baylanıştuu kırgızça-türkçö frazeologizmder / İnsan Davranışıyla İlgili Türkçe-Kırgızca Deyimler*. Bişkek.
- Çağrı, M. (1989). Ahlak, TDV İslâm Ansiklopedisi 2. cilt, s.1-9, İstanbul.
- DTS (1969). – *Drevnetyurkskiy slovar*. Editörler: Nadelyayev V.M., Nasilov D.M., Tenişev E.R., Şerbak A.M. Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
- Egemberdiev, R. (2009). *Kırgız tilindegi frazeologizmderdin semantikasına cana leksikografıyalanışı*. Bişkek: "Turar".
- Egemberdiev, R. (2016). *Kırgız tilindegi frazeologizmderdin törkünü (etimologiyası)*. Bişkek.
- Ergin, A. (1998). *Öğretim teknolojisi iletişim. [Instructional technology communication]*. (2. Baskı). Ankara: Pegem.
- Grady, J. (1997). *Foundations of meaning: Primary metaphor and primary scenes*. Dissertation, University of California, Linguistics Department, Berkeley.
- Gültekin, T., Tokdil, E. (2016). Güzellik Kavramı Üzerine Karşılaştırmalı Yorumbilimsel Bir İnceleme 2016, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 9 (47), s. 264-275.
- Güngör, A. (2018). *Kırgızca Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık.
- Karasaev, H. (1996). *Kamus naama: arab, iran, kıtayı, mongol, orus tilderinen ooşup kelgen sözdör cana köönörgön sözdör*. Bişkek: Şam.
- KTFS (1980). – *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü*. Redaksiyon heyeti: Abduldaev, E., İsaev, D., Oruzbaeva, B., Osmonova, C. vd. Frunze: "İlim" basması.
- KTFS (2001). – *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü*. Hazırlayanlar: Osmonova C., Konkobaev K., Caparov Ş. Bişkek: KTMU.
- KTFS (2015). – *Kırgız tilinin frazeologiyalık sözdüğü*. Hazırlayanlar: Osmonova C., Konkobaev K., Caparov Ş. Bişkek: "İmak Ofset".
- KTS (2010). – *Kırgız tilinin sözdüğü*. Bişkek: Avrasya Yayıncılık.
- Kulaliyeva, K. (2022). Manas Destanı'nın Tematik Dizini-I, (Çev. Gümüş, M.) KTMÜ Yayınları, Bişkek.
- Mamıtoev, C. (1999). *Azırkı kırgız tili: Fonetika cana leksikologiya*. Bişkek. (Bu kitabın 224-236. sayfalarında deyimler üzerine ayrıntılı kuramsal görüş bulunmaktadır.)

- Mukambaev, C. (1998). *Kırgız diyalektolojiası cana frazeologiya: Cogorku okuu caylarının filologiya fakultetinin studentteri üçün koşumça okuu kitebi*. Bişkek: "Kırgızstan".
- Musaeva V. (2016). *Frazeologialık sözdük*. Bişkek: "Kırgız ensiklopediası" başkı redatksiası.
- Orozobaev, M. (2013). Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki "Toprak" Kelimesini İçeren Deyimlerin Kültürel Dilbilimi Açısından Karşılaştırılması. *TÜBAR-XXXIII-/ 2013-Bahar*. ss. 207-220.
- Osmonkulov, A. ve Akunova, A. (2007). *Önör aldı – kızıl til. COCdun studentteri üçün tüzülgön frazeologiyalık minumumdun tüşündürme sözdüğü*. Bişkek.
- Osmonova, C. (2007). *Kırgız tilinin frazeologiyası*. Karakol.
- Paklacı, B. (2014). Kültürlerarası Güzellik (Estetik) Kavramı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel Kültür Anabilim Dalı 2014.
- Porteous, J. D. (1996). *Environmental Aesthetics: Ideas, Politics and Planning*. London: E&FN Spon.
- Robinson, K. (2003). *Yaratıcılık; Aklın Sınırlarını Aşmak*. Çev.: Nihal Geyran Koldaş. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Saparbaev, A. (1997). *Leksikografiya: Kırgız tilinin leksikologiyası cana frazeologiyası*. Bişkek.
- Sevortyan, E.V. (1980). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov: obşetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi "V", "G", "D"*. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Şükürov, C. (1956). Kırgız tilindegi frazeologiyalık aykalıştar cönündö, AN Kirgizskoi SSR. *Trudı instituta yazıkı i literaturı. Vıpusk VII*, 1956. ss. 29-36.
- Tottenham N., Leon A.C., Casey B.J. (2006). The face behind the mask: A developmental study. *Developmental Science*, 9(3), 288-294.
- Useev, N. (2014). Kırgız Türkçesindeki Bazı Deyimleri Açıklamada Eski Türkçenin Yeri Ya Da Ara Arkaik Kelimeler, *Türk Dünyası* 37. Sayı. ss. 91-96.
- Yudahin, K.K. (1965). *Kırgızça-oruşça sözdüğü*. Moskova: Sovetskaya ensiklopedia.
- Yudahin, K.K. (1985). *Kırgızça-oruşça sözdüğü: 1 knıga A-K*. Moskova: Sovetskaya ensiklopedia.

EXTENDED ABSTRACT

In linguistics, not the human being himself, but his language and his relationship with language are handled in all its dimensions. Human beings have been in search of different things since their creation. While he is constantly searching for the better, the more beautiful, the more aesthetic and the perfect, it is also seen that he continues his desire to use his personal pleasures and instinctive behaviours more selectively and effectively in the cultural environment he lives in. It is possible to understand that man, who we know as the superior of beings, cannot fall behind the elements and criteria of beauty and beauty and the sense of beauty, because he has taken these concepts as far as the field of science and philosophy. As in all cultures in the world, in the Kyrgyz culture, which has a deep-rooted history within the Turkish civilisation, there are words expressing the concept of beautiful appearance and beauty reflected in the language. These words are reflected in short and concise form in lexicological elements through idioms. In this study, cultural perceptions about beauty and beautiful appearance in Kyrgyz idioms are included. People express their understanding of beauty and beautiful appearance not only for human beings, but also for abstract and concrete beings and objects in their environment, as well as the desire to express the beauty of character, attitude, behaviour, skills and actions. While expressing these thoughts, it also makes use of eloquence and rhetoric, which is the art of impressive and persuasive speech. The concept of beauty and idioms expressing beautiful appearance in Kyrgyz are not limited to what we have identified. We think that each concept will be more interesting if it is handled together with its opposite meaning. In addition to human-centred beauty, the psychological aspect of beauty, inner beauty, character/personality/personality, moral beauty, behaviour and attitude, beauty of posture should be used in literary texts. In our research, idioms expressing human and animal beauty and appearance are analysed under the following headings. *Idioms related to human beauty and beautiful appearance*; Idioms used according to gender characteristics; idioms describing the beauty of both sexes, idioms describing female beauty, idioms describing male beauty, idioms related to beauty and beautiful appearance based on perception, idioms based on tactile perception, idioms based on cognitive perception, idioms based on visual perception, idioms showing body beauty as a focal point, idioms with a focal point of face, idioms with a focal point of different body parts, idioms with a focal point of height, idioms showing human movement as a beautiful appearance, narration of human beauty in fairy tale texts. *Idioms about animal beauty and beautiful appearance*; idioms about horse, idioms about different kinds of animals. The perception of beauty in Kyrgyz culture, which has an important

place in the civilisation of the Turkic world, has a special value in terms of universal values. It is possible to reach a brand new perception of beauty and beautiful appearance by leaving the objective appearance of beauty and grading the concept of beauty. If a research is carried out following the historical process of whether the concept of beauty in Kyrgyz idioms as well as other lexical items has gained a meaning from subjective to objective, from intuitive to sensory, a new door will be opened to word history research.